

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК (UDC) 94 (437+477)(161=2)"1921–1939": 378.14

DOI: <https://doi.org/10.21272/starovyna.2023.63.2>

ЗУБКО О. Є. *

**НЕФОРМАЛЬНЕ СПІЛКУВАННЯ ПРЕДСТАВНИКІВ
УКРАЇНСЬКОГО ЕМІГРАЦІЙНОГО ОСЕРЕДКУ МІЖВОЄННОЇ
ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ (1921–1939 рр.)**

Анотація. Неформальне спілкування в українському еміграційному середовищі міжвоєнної Чехословаччини – це, насамперед, чутки та плітки як особливий підвид людського спілкування, що розвивається незалежно від ставлення до нього з боку людства й змістовний феномен функціонування тієї або іншої інформації, котрий суттєво впливає на форми самовираження певних масових настроїв й суспільної думки та є ефективним каналом керування останніми. Еміграційні чутки та плітки антибільшовицької частини еміграційного осередку міжвоєнної ЧСР розглянуті не тільки крізь призму тієї або іншої інформації (інформаційного контенту), а й крізь призму певних рівнів комунікації, котрі не тільки дозволяли безпечно адаптуватися в нових життєвих реаліях, а й були яскравими індикаторами «своїх-чужих». Чутки в середовищі української міжвоєнної празької еміграції були найбільш поширеним каналом неформального спілкування. Тоді як плітки стосувалися переважно тих, хто мав яскраво виражене хобі, вади у зовнішності або поведінці.

Ключові слова: український еміграційний осередок, міжвоєнна Чехословаччина, чутки, плітки, неформальне спілкування.

Неформальне спілкування – досить багатогранне. Не вистачить паперу, сил та часу аби перерахувати всі ті теми, котрі воно охоплює. Це і тематичні розмови про погоду, сім'ю, фільми, книги, прогулянки, переживання, стосунки, захворювання; це і жанрові повідомлення новин, дискусії, сварки, вираження симпатій та інше. Тобто, неформальне спілкування, оминаючи соціальні статуси й ролі, акцентує свою увагу на людських взаєминах і відносинах. Тут уперед виходить емоційна, а не цільова (раціональна) сторона. В українському еміграційному осередку в міжвоєнній Чехословаччині неформальне спілкування вирізнялося двома окремими формами: чутками та плітками.

Чутки та плітки з одного боку – особливий підвид людського спілкування, котрий існує та розвивається незалежно від ставлення до нього з боку людства. З другого боку – це основний змістовний феномен функціонування тієї або іншої інформації, котрий суттєво впливає на форми самовираження певних масових настроїв й суспільної думки, і котрий, в свою чергу, є ефективним каналом керування останніми.

---

* Зубко Ольга Євгенівна – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри всесвітньої історії та археології Донецького національного університету імені Василя Стуса (Вінниця), ORCID 0000-0002-7052-1472.

Наукові розвідки з окресленої тематики – відсутні. Варто відзначити тільки упорядковану збірку Василя Габора «Летіло 40 сорок: літературні анекдоти про відомих письменників, художників, політиків та мистецькі й суспільно-політичні події 20-30-х рр. XX ст.» [1].

Метою дослідження є розгляд еміграційних чуток і пліток антибільшовицької частини еміграційного осередку міжвоєнної ЧСР не тільки крізь призму тієї або іншої інформації (інформаційного контенту), а й крізь призму певних рівнів комунікації, котрі не тільки дозволяли безпечно адаптуватися в нових життєвих реаліях, а й були яскравими індикаторами «своїх-чужих».

Чутки – це своєрідний «тіньовий світ», особливі джерела інформації, зазвичай не зовсім достовірні та такі, які передаються «по-секрету» виключно в усній формі. В середовищі української міжвоєнної празької еміграції вони були найбільш поширеним каналом неформального спілкування. Їхня цінність полягала в тому, що вони передавали неофіційну інформацію про «другий світ» й «людей, котрі жили по-іншому в тому другому світі». А оскільки це була прихована інформація, то вона ніби залучала людей до таємниці, дозволяла відчувати себе «обраними», тобто, структурувала людей на дійсно «своїх» та «чужих».

Життя представників українського антибільшовицького еміграційного осередку, котрі внаслідок програшу Національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. опинилися на чехословацьких теренах, можна умовно розділити на декілька періодів: 1921–1925, 1925–1928, 1929–1935, 1936–1939 рр.

1921–1925 рр. характеризуються побутуванням в середовищі еміграції так званої «концепції швидкого повернення» – вірою в те, що ось-ось більшовизм занепаде і стане можливим повернення додому. Тому більшість чуток і пліток цих років оберталися навколо питань різноманітних причин програшу Національно-визвольних змагань й передбачень можливих шляхів занепаду більшовизму. Так, наприклад, через чутки відносно тих або інших причин програшу, добряче діставалося Григорію Микитовичу Сидоренку (1874–1924) – директору бібліотеки Української господарської академії в Подєбрадах у 1922–1924 рр. Колишній міністр пошт і телеграфу Української Народної Республіки був свого часу головою делегації УНР на Паризькій мирній конференції. Отож, як відзначала еміграція, «мав багато здорового кумівського розуму, яким, на жаль, і вирішував найскладніші політично-дипломатичні проблеми». (Сидоренко-інженер не розумівся у закордонній політиці, не знав законів дипломатії, не володів жодною іноземною мовою. – О. З.) Так, наприклад, на зауваження щодо невідповідності смокінгу довгої полинялої фіолетової краватки («*comme il faut*» («не так як треба» – О. З.), Григорій Микитович спокійно відповідав, «що Україна має свою стару культуру і не мусить в усьому наслідувати Францію». Проте, коли Сидоренка поплутали із возним делегації (водієм – О. З.), він страшенно обурювався: «Бачите, які ці «ваші» французи інтелігентні. Не вміють відрізнити мене, дипломата, від нашого Івана» [1, с. 26].

В середовищі українського празького еміграційного осередку пліткувалося також про те, що пан голова не гребував й «красним слівцем». Так на запитання Клемансо, адресоване Олександрю Яковичу Шульгину ((1889–1960) – члену «української мирової делегації», з 1921 р. ще й голові Української надзвичайної

дипломатичної місії УНР у Франції; у 1923–1927 рр. професору Українського вільного університету та Українського вищого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова) щодо того, коли б довелося Україні обирати, то кого б вона вибрала Росію чи Польщу, Сидоренко безцеремонно в присутності усіх зауважив: «Про...рали справу!» [1, с. 11].

1925–1928 рр. були «роками поворотництва». Життя засвідчувало, що більшовизм не конає, а, навпаки, «розправляє крила», отож, частина вихідців, втомлена міжпартійними чварами, винесеними і в еміграцію, а ще більше безгрошів'ям й невпевненістю у своєму соціальному статусі, окрилена НЕПом та «українізацією», поверталася додому. Більшість поважних «поворотників» у своє виправдання відкрито говорили про власні образи на лідерів українського визвольного руху. Чи не найбільше діставалося голові українських есерів у міжвоєнній ЧСР Микиті Шаповалу (1882–1932), в котрому вбачали ледь не диктатора, ще й додавали, що краще «хай пан узурпатор» ходить кладовищем, яке так полюбає, та виголошує свої соціалістичні ідеї й претензії мертвим» [2, с. 167].

Від поважних «поворотників» не відставала й бунтарська молодь. Галина Мазуренко-Боголюбова (1901–2000) – відомий український художник й представник «Празької поетичної школи», котрий перший докторат захистила в УВП ім. М. Драгоманова в 1929 р., а другий – в Українському вільному університеті в 1944 р., а на той час – лектор кафедри Д. Антоновича в УВУ, – згадувала про таку чутку: «Перебралися наші й не наші хлопці через кордони різними шляхами. Попросили кімнати. Їм дали. Хто вчився, а хто й малював у «Мистецькій академії». Не дуже й переживали. Ті, хто малював, мали тільки картки на обіди. Але ж малювати потрібно було й натуру!? Що робити? На натурщицю грошей, звісно, не було. Ось і згодилися один одному позувати почергово, щоб нікому образливо не стало. Кожен з хлопців був по-своєму красивим. Один статурою нагадував Аполлона, отож домальовували йому аполлонівське. Інший був як Ахілл.... Ну й, відповідно, пішли малюнки один краще другого. Підхарчуються хлопці в столові Громадського комітету, борщу та хліба (й того, й того досхочу!), й далі малювати. Все було добре та спокійно певний час. Парубки не відчували над собою біди та і Шаповал радів, що в осередку мистецтвом цікавляться, що не палять та не пиячать, що цигарки вимінюють на вугілля та папір. Задоволений цією обставиною Шаповал тільки пригладжував свої вуса, які нагадували вуса моржа. Проте, з часом, осередком, а так завжди буває, почали котитися чутки. Балакали різне. Шаповал спершу їм не йняв віри, а потім гепнув кулаком по столі й вирішив навідатися до «Мистецької академії» особисто. Побачене його ошелешило. Шаповал... вибухнув. Ні, він не сказав: «Вибачте, в громадській установі такого бути не може!». Він бухнув по-українському: «Ану, геть звідси, халамидники! Щоб духу вашого тут не було!». Так Академія лишилася «без протекції», а хлопців позбавлено борщу та хліба» [2, с. 187].

1929–1935 рр. – період, коли в міжвоєнній Чехословаччині згорнулася *Ruská rotocná akce*, а країною покотилася світова економічна криза. Все це негативно позначилося на фінансовому та матеріальному становищі українських вихідців. Тому основна маса чуток в ці вже роки стосувалася працевлаштування. Усіх цікавило: де можна було працювати, за яку оплату та який термін? Багато хто бідкався зі свого або

чужого життя-буття. «В 1933–1937 роках, – пригадував Валентин Сім'янець (1899–1992) – «чорний запорожець», скульптор, в празький період інженер-гідротехнік, – всю Республіку справді було поділено на зони, про які ходили чутки. В зонах визначено було платню нефаховим робітникам. З Центру з Праги розходилися круги аж до Карпатської України. Центр, Прага – робітникові за годину праці 2.20 корон, а в Карпатській Україні – 1.2 корони. Заробітку грубого аж 88 корон в місяць, з відрахуванням – 80 корон...» [3, с. 160].

Тоді як 1937–1939 рр. були, фактично, роками, коли в двері українських вигнанців стукала Друга світова війна.

Щодо ж пліток, то вони, власне, тотожні чуткам, проте різниця між ними все ж існує. Чутки, зазвичай, стосуються більшої кількості людей, а плітки – лише деяких. Чутки – емоційніші, а плітки мають більш «особистісний» характер, вони інформативніші й насичені великою кількістю деталей. Чутки частіше недостовірні, а плітки несуть інформацію як правдиву, так і неправдиву; перевірену або ні, або ще таку, яка схожа на те, що таке може бути. В когорті українських вихідців у міжвоєнній ЧСР плітки, здебільшого, торкалися тих, хто мав виражене хобі або якісь прикметні (виразні) особливості у зовнішності або в поведінці.

Наприклад, професор УГА Яків Михайлович Моралевич (1878–1961) – учасник 1-го Конгресу українських націоналістів (1929 р.), «Головний контрольний» ОУН (з 1929 р.) – крізь і завжди спізнювався. «В перші часи існування Української Господарської Академії в Подєбрадах, за браком помешкань для аудиторій, були вийняли салю (залу – О. З.) в готелю «Народний Дім», поруч з реставрацією (рестораном – О. З.) (у тій салі ввечері збиралися реставраційні гості). Ця саля, між іншим, була призначена й на виклади торговельної арифметики на Економічно-Кооперативному факультеті, яку й викладав доц. Я. Моралевич. Одною з «прикмет» доц. Моралевича була та, що він стало спізнювався на лекції. Отож, одного разу він теж спізнився. Вскочив захекавшись до аудиторії, на ходу сказав «Добрий день» і відразу почав на дошці наводити приклади з курсу своїх лекцій. Те, що в салі сиділа лише одна людина, для нього не було дивиною, бо студенти дуже не радо ходили на цей курс. Вже доходить година лекції... Раптом особа, що сиділа в салі, підноситься: «Декуї, пане професоре! Єште-бих пословхал, ен не мам часу! Ма уцта!» Виявляється, що до салі випадково зайшов якийсь чех, зажадав «гальбу» (пиво – О. З.) й знічев'я прослухав лекцію доц. Я. Моралевича» [1, с. 146].

Пліткувалося в празькому еміграційному середовищі і про схильність до перевірок всього та всіх професора Бориса Миколайовича Мартоса (1879–1977) – українського громадсько-політичного діяча, вченого-економіста, кооператора та педагога. «Проф. Б. Мартос дуже популярно викладав свої лекції з курсу теорії кооперації, й це студентам, серед яких більша частина була бувших студентів російських високих шкіл, не подобалося й вони стало з цього глузували.... Одного разу під час викладу проф. Б. Мартос, як приклад уважливості кооператора до своїх обов'язків, навів, що крамар (торгівець, продавець якогось товару – О. З.), зачинаючи на колодку крамницю, мусить перед відходом посмикати за колодку, щоб переконатися, чи справді він її замкнув. Студенти з цього вже надто популярного прикладу тільки сміялися. (Маємо зауважити, що сам професор Мартос не раз,

зачиняючи двері власного будинку, миттєво відчиняв їх, щоб перевірити, чи не забув він у будинку ключі. – О. З.). Але по кількох днях трапилася пригода – хтось обікрав студентську кооперативну крамницю, бо колодка не була замкнена..... На другий день під час викладу проф. Б. Мартос звернувся до слухачів: «Ось кажуть, що професор Мартос такий і сякий, дурниці на лекції верзе. А я казав, щоб за колодку посмикати! А ось не почухали – й кооперативу обікрали, – триумфуючи заявив він!» [1, с. 147].

«Знали» «українські пражани» і про те, що професор Сергій Васильович Бородаєвський (1870–1942) – відомий український державний діяч та економіст – дуже упереджено ставився з якоїсь (відомої тільки йому – О. З.) причини до євреїв. А ще як і письменник Василь Королів, був не здатний до вивчення мов. Бородаєвський щодня їздив з Праги до Подебрад потягом на лекції. І ось: «Одного разу повертаючись з Подебрад, зустрічається він із знайомим чехом. Під час балачки чех і питає професора: «Пане професоре! Як то їж зажідли вашу Академію? («Зажідли» – чеською «облаштували». – О. З.)). «Та де там зажідили?, – обурюється професор, – лише двох жидів тільки й маємо, а вже кажуть зажідили» [1, с. 147].

Український літературознавець та мовознавець, громадсько-політичний діяч Олександр Михайлович Колесса (1867–1945) відзначався життєвою хитрістю (в народі про таких казали й кажуть «практичний господарник» – О. З.), а ще неабияк повсюдно хизувався своєю донькою – видатною піаністкою Любкою Колесою (1892–1997). «У Празі робили кілька літ тому ювілей проф. Ол. Колесси. (Йдеться про 1932 р., коли відзначалося 65-річчя з дня його народження як професора Карлового університету та голови Комітету допомоги для українських і білоруських студентів в ЧСР. – О. З.). У Львові чули ми з цього приводу таку розмову. «Не хотів би я бути у шкурі головного ювілейного референта. Про що він буде говорити? Про ті твори, про які Колесса мав написати...» «Може говорити про найкращий твір Колесси, який він має ось-ось видати». «Про який?» «Про його доньку Любку» [1, с. 12].

За свідченням тих же «українських пражан», відзначався сарказмом до життя і людей, а ще любов'ю до товариства й пива (та інших напоїв) відомий громадсько-політичний діяч та поет Олександр Олесь (Олександр Іванович Кандиба (1878–1944)). Так, у 1936 р. вийшла оригінальна саркастична відповідь-епіграма О. Олеся на книгу професора Сергія Павловича Шелухіна (1964–1938) – видатного вченого та юриста – «Звідкіля походить Русь – теорія кельтського походження Київської Русі». Олесь написав: «Звідкіля походить Русь, / Я судити не берусь, / Ні мені, ні їй не шкодить, / Звідкіля вона походить [1, с. 12].

Пліткувалося й про Івана Огієнка (1882–1972) – українського науковця, громадського й церковного діяча, єпископа ППЦ, предстоятеля УГПЦК. Бо його, переважно, «розігрували» в еміграційній пресі. «Професор Іван Огієнко аби зміцнити свій авторитет здав докторат у чеському Брні, однак у пресі з'явилися сенсаційні звістки, що його зробили почесним доктором у швейцарському Берні.....». А 1 квітня 1937 р. замайоріла й поготів цікава вісточка, що Королівський Інститут в Лондоні вибрав його своїм почесним членом «за заслуги в ділянці пропаганди милозвучності європейських мов». Цікаво, що цю інформацію передрукував чернівецький часопис «Час» [1, с. 91].

Отже, певна позитивність та виправданість чуток і пліток в українському еміграційному середовищі міжвоєнної Чехословаччини, не позбавленого цих явищ,

свідчила про релаксацію людей, котрі часто-густо втомлювалися від занадто офіційних норм спілкування та потребували змін емоцій (на кшталт «вихлюпу емоцій» на футбольному чи хокейному матчі). Рятуючись від одних емоцій, емігранти звільняли свою психіку для інших і цим емоційно перебудовувалися та розвивалися.

Література і джерела

1. Летіло 40 сорок: літературні анекдоти про відомих українських письменників, митців, політиків та мистецькі й суспільно-політичні події 20–30-х рр. XX ст. / упоряд. та літ. ред. В. Габор. Львів: ЛА «Піраміда», 2015. 170 с.
2. Мазуренко Г. Шлях творчих зусиль. Скит поетів. Лондон [б. м. в.], 1971. 214 с.
3. Сім'янцев В. Інженер-емігрант в Чехо-Словаччині (1929–1945). Buenos Aires – Philadelphia: В-во Юліана Середяка, 1978. 241 с.

References

1. Letilo 40 sorok: Literaturni anekdoty pro vidomykh ukrainykykh pysmennykiv, myttsiv, politykiv ta mystetski y suspilno-politychni podii 20-30-kh rr. XX st. [40 magpies flew] / uporiadn. V. Habor. Lviv: LA «Piramida», 2015. 170 s. [in Ukrainian].
2. Mazurenko H. Shliakh tvorchykh zusyul. Skyt poetiv. [The path of collective efforts. Hermitage of poets]. London [b. m. v.], 1971. 214 s. [in Ukrainian].
3. Sim'iantsev V. Inzhener-emihrant v Chekho-Slovachchyni (1929–1945). [Emigrant engineer in Czechoslovakia (1929–1945)]. Buenos Aires – Philadelphia: V-vo Yuliana Serediaka. 1978. 241 s. [in Ukrainian].

OLHA Ye. ZUBKO

(Vasyl Stus Donetsk National University, Ukraine)

INFORMAL COMMUNICATION OF REPRESENTATIVES OF THE UKRAINIAN EMIGRATION OF INTERWAR CZECHOSLOVAKIA (1921–1939)

***Abstract.** Informal communication in the Ukrainian emigration environment of the interwar Czechoslovak Republic is, first of all, rumours and gossips. Rumours and gossips are a special subtype of human communication that develops regardless of attitude toward it. Rumours and gossips are also a substantive phenomenon of the functioning of information. Rumours and gossips affect the self-expression of moods and public opinion. Rumours and gossips are a channel for controlling moods and public opinion.*

Rumours and gossips in the Ukrainian anti-Bolshevik emigration of the interwar Czechoslovak Republic were considered not only through the prism of different information, but also through different levels of communication, which marked own and others, helped them to adapt. If rumours were the most common channel of informal communication among the Ukrainian interwar Prague emigration, then gossips mainly concerned those who had pronounced hobbies, defects in appearance or behaviour.

***Key words:** Ukrainian emigration, interwar Czechoslovakia, rumours, gossips, informal communication.*

Отримано 22.11.2023 р.

Прийнято до друку 01.12.2023 р.